

Eindverslag lerarenopleidingen 'Grip op burgerschap' Marnix Academie

Arie Vonk en Koen Luijs

Marnix Academie, Utrecht, oktober 2012

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding
- 2 Visie op 'Burgerschap' op de Marnix Academie
 - 2.1 Bekwaam
 - 2.2 Betrokken
 - 2.3 Bevlogen
 - 2.4 Investeren in relatie
- 3 Beginsituatie Burgerschapsvorming op de Marnix Academie
 - 3.1 Diploma Christelijke Basisonderwijs (DCBO)
 - 3.2 Bijzonder keurmerk duurzaam hoger onderwijs (DHO)
- 4 Afbakening van 'Burgerschap' binnen het project 'Grip op burgerschap'
 - 4.1 De Onderwijsraad
 - 4.2 Stichting leerplanontwikkeling (SLO)
 - 4.3 Een werkdefinitie
- 5 Beginsituatie buitenschools burgerschapsleren op de Marnix Academie
 - 5.1 Structuur van de opleiding
 - 5.1.1 Verschillende opleidingsvarianten
 - 5.1.2 De majorfase
 - 5.1.3 De minorfase
 - 5.2 Buitenschools burgerschapsleren in de verschillende opleidingsfasen
 - 5.2.1 Buitenschools burgerschapsleren in de majorfase
 - 5.2.2 Buitenschools burgerschapsleren in de minorfase
 - 5.3 Samenvatting
- 6 Gewenste situatie buitenschools burgerschapsleren op de Marnix Academie
 - 6.1 Ambities majorfase
 - 6.2 Ambities minorfase

- 7 Acties om de gewenste situatie te bereiken
 - 7.1 Studiefase OB programma 'LeerKracht : identiteit en Duurzame Ontwikkeling'
 - 7.2 Studiefase BB programma 'Omgevingsonderwijs'
 - 7.3 Studiefase BB programma 'LeerKracht: het Leerarrangement of majordesign'.
 - 7.4 Studiefase SB programma 'Humanities, burgerschap en burgerschapsvorming'
 - 7.5 Studiefase SB programma 'Minor natuur, milieu en techniek'

- 8 Evaluatie van de acties
 - 8.1 Resultaten in de majorfase
 - 8.2 Resultaten in de minorfase

- 9 Resultaten van de pilotscholen

- 10 Aanbevelingen voor de lerarenopleidingen in Nederland
 - 10.1 Het belang van draagvlak
 - 10.2 Een pleidooi voor een systematische aanpak
 - 10.3 Focus op de excellente student *buitenschools burgerschapsleren*

1. Inleiding

Basisscholen zijn sinds enkele jaren verplicht om aandacht te besteden aan burgerschap. De vraag is echter: Hoe krijg je grip op burgerschap? Binnen het project 'Grip op burgerschap' is het de taak van de lerarenopleiders om antwoorden te formuleren op een aantal urgente vragen, te weten: 'Welke leerkrachtcompetenties spelen een rol als je werkt aan burgerschap met leerlingen? Op welke plek in de opleiding kunnen we aan deze competenties werken? En hoe?'

Op twee lerarenopleidingen wordt uitgetoetst welke curriculum-onderdelen bij kunnen dragen aan het opleiden van een leerkracht basisonderwijs, die excelleert op het gebied van burgerschap. Elke lerarenopleiding heeft z'n eigen visie, missie, cultuur, en opleidingsdidactiek, zo ook de Marnix Academie te Utrecht. In dit document wordt een beeld geschetst van de visie, de beginsituatie, de ambities en concrete plannen om grip te krijgen op burgerschap.

2. Visie op 'Burgerschap' op de Marnix Academie

De kerntaak van de Marnix Academie is het ondersteunen van scholen in het protestants-christelijk onderwijs bij opleiding en ontwikkeling. Daartoe verzorgt zij lerarenopleidingen op bachelor- en masterniveau, biedt zij mogelijkheden voor voortgaande professionalisering van onderwijsgevendend, directies en schoolbesturen en levert zij diensten aan scholen via advisering, ondersteuning en praktijkgericht onderzoek. De hogeschool is een open christelijke instelling die samenhang beoogt te realiseren tussen levensbeschouwelijke, pedagogische en onderwijskundige uitgangspunten. Deze samenhang komt onder meer tot uiting in het specifieke keurmerk voor duurzame ontwikkeling. De Marnix Academie kan verder worden gekarakteriseerd vanuit de sleutelbegrippen bekwaam, betrokken en bevlogen.

2.1 Bekwaam

De Marnix Academie richt zich op de toerusting van de studenten voor modern onderwijs dat zich blijvend vernieuwt en dat inspeelt op de veranderingen in de samenleving. Dat houdt in dat studenten aan het eind van de opleiding competent zijn om kwalitatief hoogwaardig onderwijs te verzorgen en zich blijven ontwikkelen in hun 'persoonlijk meesterschap' vanuit eigen verantwoordelijkheid voor het leerproces. Tevens zijn zij in staat een professionele bijdrage te leveren aan de schoolontwikkeling. Dit uitgangspunt geldt ook volledig voor de medewerkers van de hogeschool. Op organisatieniveau is dit begrip uitgewerkt in de ambitie om als kennisinstelling te functioneren ten behoeve van de ontwikkeling van leraren en scholen.

2.2 Betrokken

Kwalitatief hoogwaardig onderwijs kenmerkt zich door betrokkenheid bij de leerling en zijn omgeving. De Marnix Academie verwacht van haar studenten dat zij vorm geven aan verantwoord pedagogisch handelen, waardoor kinderen zich optimaal kunnen ontplooiën. Van medewerkers wordt verwacht dat zij klantgericht inspelen op signalen en leervragen vanuit studenten, cursisten en het beroepenveld. De academie geeft op organisatieniveau vorm aan betrokkenheid door een lerende organisatie te zijn die aansluit bij de dagelijkse onderwijspraktijk, bij de ontwikkelingen in het onderwijs en in de samenleving. Essentieel daarbij is het partnerschap met scholen bij het opleiden van aankomende en zittende leraren en bij de inhoudelijke schoolontwikkeling.

2.3 Bevlogen

In de lijn van de protestants-christelijke traditie wil de Marnix Academie geïnspireerde en inspirerende leraren opleiden die vorm geven aan 'waardenvol' onderwijs. Inspirerend handelen ontspringt niet vanzelf aan wat je weet, maar met name aan wie je bent in een betrokken en bewogen ontmoeting met kinderen. De academie verwacht van haar studenten dat zij hun handelen verantwoorden vanuit hun persoonlijke normatieve kader. De medewerkers van de opleiding begeleiden de studenten in deze ontwikkeling en dragen zorg voor een stimulerende en uitdagende leer- en werkomgeving. Op organisatieniveau krijgt deze waarde onder meer vorm in bijzondere

kenmerken zoals de aandacht voor christelijk geïnspireerd onderwijs, voor duurzame ontwikkeling en voor dienstverlening aan de scholen.

2.4 Investeren in relatie

In haar strategische beleidsplan voor de periode 2009 - 2012, heeft de Marnix Academie gekozen voor het 'investeren in relatie'. Daarbij wordt de betekenis van dat investeren als volgt gedefinieerd: 'Investeren in relatie is daarbij niet alleen een middel om tot kwaliteitsverbetering te komen, maar vooral ook een doel in zichzelf en richt zich zo op wezenlijke verbinding met de ander. Die verbinding zal ertoe leiden dat studenten, cursisten, scholen en andere betrokkenen zich tot de hogeschool verhouden als echte 'partners in opleiding en ontwikkeling' en vormt de basis voor een instelling die zich kwalitatief en inhoudelijk onderscheidt in het landelijke aanbod'.

De gekozen koers wordt gerealiseerd in een omgeving waarover onder andere het volgende wordt gezegd: 'Bij de analyse van maatschappelijke ontwikkelingen die voor de Marnix Academie van belang zijn, letten we vooral op die aspecten die met de missie en het functioneren van de instelling zijn verbonden.

Hoewel het consumentisme ook in het onderwijs nog steeds goed zichtbaar is, lijkt de samenleving toch het individu 'voorbij' te zijn. Dit komt tot uiting in de zoektocht naar gemeenschappelijke waarden en verantwoordelijkheden, in de aandacht voor burgerschap (maatschappelijke stages in het onderwijs) en duurzame ontwikkeling. Daarbij speelt de menselijke maat een belangrijke rol en wordt kleinschaligheid weer belangrijk. Die menselijke maat blijkt ook uit de aandacht voor persoonlijke emotie in de omgang tussen mensen en in de human interest in de media.

3. Beginsituatie burgerschapsvorming op de Marnix Academie

In 2010 is de Marnix Academie de maat genomen op een tweetal, voor dit project, relevante aspecten van het curriculum. Dat heeft een tweetal keurmerken opgeleverd. Het gaat hier over het 'Diploma Christelijk Basisonderwijs (DCBO)' en 'Bijzonder keurmerk duurzaam hoger onderwijs (DHO)'.

3.1 Diploma Christelijk Basisonderwijs (DCBO)

In 2010 is de Marnix Academie geaccrediteerd voor het Diploma Christelijk Basisonderwijs (DCBO). In essentie houdt deze accreditatie in dat de Marnix Academie niet alleen zorg draagt voor, maar eveneens de voorwaarden creëert waarbinnen studenten kunnen werken aan de vorming van hun persoonlijke en professionele identiteit. Burgerschap is hier onlosmakelijk mee verbonden. Binnen de opleiding spelen de competenties een belangrijke rol. De Marnix Academie heeft het curriculum (competentiegericht en vraaggestuurd) verder vormgegeven; eindtermen zijn daarbij gekoppeld aan competentiebeschrijvingen- en indicatoren. Aan de in de wet vastgelegde zeven SBL-competenties heeft de academie een achtste toegevoegd: *competent in inspiratie en normatief handelen*. Deze competentie kan als het ware als een accolade om de overige zeven gelezen worden, hoewel de competentie ook van eigen indicatoren is voorzien. Alle competenties zijn voorzien van een zogenaamde Marnix-kleur. Deze Marnix-inkleuring maakt duidelijk op welke wijze de academie de competenties 'oplaadt' als het gaat om waardengerichtheid en waardengeladenheid.

Het competentiegericht opleiden veronderstelt integraliteit; deze integraliteit is verbonden aan:

- de inrichting van de opleiding: grote nadruk op samenhang, grote samenhangende opleidingsonderdelen;
- het beroepsbeeld: de onderscheiden beroepsrollen worden vanuit een integrale visie op het beroep beschreven;
- de opleidingsdidactiek: nadruk op vakkenintegratie, op transfer en generalisatie, op doorgaande lijnen en beroepsmatig handelen;
- integrale toetsing: gedurende de opleiding wordt steeds minder separaat (losse onderdelen) getoetst, maar meer en meer vanuit en met behulp van integrale toetsen;
- relatie met beroepspraktijk: de beroepspraktijk als rode draad in de opleiding, gerichtheid op professioneel handelen, praktijkgericht onderzoek;
- integrale identiteitsontwikkeling: vanuit een integrale visie op het beroep wordt ook ten aanzien van de beroepsidentiteit op verbinding en integratie gestuurd.

Ook op het gebied van identiteit is het begrip 'integraliteit' van toepassing, uitgewerkt als de samenhang tussen visie, didactiek en toetsing. Integraliteit heeft ook betrekking op de dimensies van het beroepsbeeld: de pedagogische, onderwijskundige, levensbeschouwelijk en maatschappelijke dimensie.

De Marnix Academie geeft een eigen kleur aan deze vier dimensies als voorbeeld van een invulling van persoonlijke en professionele identiteit. Nader uitgewerkt:

- de pedagogische dimensie: nadruk op pedagogische kernwaarden als verbondenheid, emancipatie en verantwoordelijkheid
- de onderwijskundige dimensie: waardering en facilitering van diversiteit in ontwikkeling en talent van kinderen
- de levensbeschouwelijke dimensie: nadruk op notie als 'er zijn ten behoeve van de ander', 'het gelaat van ander ervaren als een appèl dat op je gedaan wordt', 'je geroepen weten en op weg gaan'.
- de maatschappelijke dimensie: aandacht voor duurzaamheid en voor diversiteit als kans en verrijking.

In de samenhang tussen deze verschillende dimensies komt burgerschap op duidelijke wijze tot uiting. Niet alleen in de persoonlijke omgang met de kinderen, in het goed organiseren van het onderwijs en het benadrukken van de persoonlijke identiteit van de student, ook in de externalisatie, het actief uitdragen van burgerschap.

3.2 Bijzonder keurmerk duurzaam hoger onderwijs (DHO)

In oktober 2010 werd de Marnix bezocht door een vertegenwoordiger van de Stichting Duurzaam Hoger Onderwijs. In het bezoek is vastgesteld dat de Marnix Academie het eerder toegekende keurmerk op het tweede niveau Aishe (Auditing Instrument for Sustainability in Higher Education) mag behouden en op bepaalde onderdelen op weg te zijn naar een drie- en vier-sterrenniveau (daarover verderop meer). De Marnix Academie voldoet daarmee ruimschoots aan de eisen die gesteld worden voor behoud van het Keurmerk en voldoen dus aan de criteria voor het 'bijzonder keurmerk duurzaam hoger onderwijs'. het Auditing Instrument for Sustainability in Higher Education (AISHE) is gebaseerd op EFQM (European Foundation for Quality Management) en INK (Instituut Nederlandse Kwaliteit) kwaliteitsinstrumenten en is vanaf 2001 ontwikkeld voor opleidingen van hogescholen en universiteiten.

Het bijzonder Kwaliteitskenmerk Duurzame Ontwikkeling erkend door de NVAO. Dit Kwaliteitskenmerk kan men aanvragen op basis van minimaal een twee-sterrenkeurmerk Duurzaam Hoger Onderwijs. De NVAO erkent de door DHO gehanteerde eisen voor het behalen van een Keurmerk DHO en zal op basis van een twee-sterrenkeurmerk het bijzonder kwaliteitskenmerk verstrekken.

Het sterrenniveau AISHE wordt bepaald a.d.h.v. diverse criteria. Op een aantal criteria komt de Marnix Academie bijzonder sterk uit de bus en heeft daar zelfs een viersterrenstatus behaald. Het gaat hier over de onderdelen 'onderwijsmethodologie', 'geïntegreerde probleemaanpak' en 'specialisme'. Het criterium rond de mogelijkheden om af te studeren als specialist m.b.t. duurzaamheid verdient in het kader van het project 'Grip op Burgerschap' een toelichting. Immers, de excellente leerkracht burgerschapsvorming staat centraal. Daarover wordt o.a. geschreven in de toelichting op het 'bijzonder keurmerk duurzaam hoger onderwijs' (overigens volgt later in dit document een toelichting op de verschillende curriculumonderdelen of minoren die genoemd worden). Elke student volgt in het derde jaar de minor 'Zorg voor ieder kind'. In de tweede periode

van dit studiejaar kan gekozen worden voor bijvoorbeeld de minor 'Aardrijkskunde/Geschiedenis. In het laatste jaar kan eerst gekozen worden voor de minor 'Natuur milieu en techniek (NMT)' en in de tweede periode vervolgens voor de minor 'Citizenship'. Daarnaast zijn met name cultuur en identiteit en diverse vakminoren geschikt om via verslagen en onderzoeken specifieke elementen 'Duurzame Ontwikkeling' toe te voegen aan het eigen competentieprofiel.

De Marnix Academie heeft een Europees netwerk. Daar is de naam van de Marnix Academie een keer eervol genoemd. Twee jaar geleden is een collega gevraagd naar Japan te komen om daar te vertellen over 'Duurzame Ontwikkeling' in het Hoger Beroeps Onderwijs. De Marnix Academie wordt - naast vijf andere hogescholen - eervol vermeld in de DHO publicatie rond 'Religion and sustainable development', op mondiaal niveau.

4. Afbakening van 'Burgerschap' binnen het project 'Grip op burgerschap'

Binnen het project *Grip op burgerschap* onderzoeken we mogelijkheden om met behulp van een buitenschoolse burgerschapsactiviteit te werken aan burgerschap met leerlingen. De focus ligt dus niet in de eerste plaats op zaken als politieke participatie of de school als oefengemeenschap, die ook wel onder burgerschap vallen. Kennismaken met onbekende anderen uit de buurt, oefenen van sociale vaardigheden en leren nadenken over jezelf in de wereld zijn voorbeelden van doelen waaraan we willen werken door middel van de buitenschoolse burgerschapsactiviteit.

Het begrip burgerschapsvorming vraagt naast een definitie om een inkadering. De Onderwijsraad en SLO onderscheiden verschillende niveaus en domeinen.

4.1 De Onderwijsraad

De Onderwijsraad onderscheidt drie niveaus waarop burgerschapsvorming kan plaatsvinden:

- Microniveau: burgerschap binnen de school, waaronder de verhoudingen binnen de school, het intermenselijk verkeer.
- Mesoniveau: maatschappelijk burgerschap, waaronder het inzetten voor de omgeving van de school.
- Macroniveau: politiek burgerschap, waaronder kennis van democratie, politiek en staatsinrichting.

4.2 Stichting Leerplanontwikkeling (SLO)

Daarnaast onderscheidt SLO drie domeinen van burgerschapsvorming:

- Democratie: de wijze waarop we in de Nederlandse samenleving omgaan met besluitvorming, tegengestelde belangen en machtsverdeling.
- Participatie: de betrokkenheid van burgers bij de samenleving.
- Identiteit: recht doen aan de vrijheid van het individu.

4.3 Werkdefinitie

In dit project wordt burgerschapsvorming verstaan als "de ontwikkeling van sociale verantwoordelijkheid, dat uitdrukking krijgt in vragen als wie ben ik zelf, wie wil ik zijn, welke rol wil ik vervullen voor anderen en welke bijdrage kan en wil ik leveren aan de samenleving". Deze focus is te plaatsen op het Mesoniveau van de driedeling van de Onderwijsraad en de domeinen Participatie en Identiteit van SLO.

Het project houdt zich met dit afgebakende terrein bezig, omdat scholen uit het eerdere project en de scholen uit het vraagarticulerend onderzoek allen hebben aangegeven buitenschoolse burgerschapsactiviteiten (tot nu toe 'maatschappelijke stage' genoemd) sterk te waarderen. De scholen geven aan dat ze belangstelling hebben voor buitenschoolse burgerschapsactiviteiten, omdat leerlingen in een echte situatie verantwoordelijkheid leren nemen voor het samenleven, door de ontmoeting met mensen van buiten de school en het daadwerkelijk met of voor hen doen van een

activiteit. Leerkrachten ervaren dat juist in deze activiteiten nadrukkelijk gewerkt kan worden aan het ontwikkelen van burgerschap en sociale verantwoordelijkheid bij leerlingen.

De werkdefinitie van maatschappelijke stage, ontwikkeld in het verkennende project, wijst in dezelfde richting en zal leidend zijn in het project:

'Leerlingen doen, begeleid door de basisschool en ingebed in het curriculum, een echte taak buiten de school, in direct contact met anderen, die van waarde is voor henzelf en voor een ander.'

Gewerkt zal worden aan leerresultaten op het gebied van kennis, houdingontwikkeling, vaardigheidsontwikkeling en reflectief vermogen waar het gaat om betrokkenheid bij de samenleving.

5. Beginsituatie op de Marnix Academie met betrekking tot de focus van het project : buitenschools burgerschapsleren.

Deze paragraaf is een inventarisatie van datgene wat er op de Marnix academie gedaan wordt aan buitenschools burgerschapsleren. Het is goed om eerst een overzicht te geven van de structuur van de opleiding. Als de structuur helder is zal de inventarisatie een beter beeld geven van de werkelijkheid op de Amrnix Academie.

5.1 Structuur van de opleiding

Achtereenvolgens wordt een toelichting gegeven op de verschillende opleidingsvarianten en worden de majorfase en minorfase van de opleiding toegelicht.

5.1.1 Verschillende opleidingsvarianten

De reguliere voltijdopleiding aan de Marnix Academie is opgebouwd uit een major- en minorfase. In principe beslaan beide fases twee jaar, maar het uitgangspunt is dat je als student moet kunnen versnellen of vertragen. Er wordt dan ook van fasen, in plaats van jaren gesproken. De major- en de minorfase zijn elk ook weer opgedeeld in twee fases. In de majorfase gaat het om de basisbekwaamheden van de leraar. De minorfase staat voor verdieping en profilering.

De Marnix Academie heeft ook een academische voltijd-opleidingsvariant voor studenten met vwo-werk- en denkniveau. De opleiding heeft een uitdagend opleidingsprogramma, waarbij veel inzet wordt verwacht. Dit programma bereidt studenten voor op een bijzondere rol in het basisonderwijs: een leraar met een 'plus'. Denk daarbij aan een leraar die niet alleen goed met kinderen om kan gaan en ruime kennis van alle vak- en vormingsgebieden in het basisonderwijs heeft, maar die óók ruime ervaring heeft in het doen van onderzoek en in het ontwerpen van onderwijs. In de Academische lerarenopleiding staat het zogeheten research & designatelier centraal. In deze programma's - de naam zegt het eigenlijk al - wordt verdiepend theoretisch of praktisch onderzoek gecombineerd met het ontwerpen van onderwijs. In de opleiding is een universitaire premaster opgenomen. Dat betekent dat studenten zonder extra studiejaar na de opleiding direct aan een universitaire masteropleiding Onderwijskunde kunnen beginnen.

Binnen de deeltijdopleiding bestaan verschillende varianten. De basis is de vierjarige deeltijdopleiding. Studenten die al een propedeuse van een hbo-opleiding of 60 EC hebben behaald in het wo, kunnen een verkort traject van drie jaar volgen; studenten die een hbo- of wo-studie afgerond hebben, kunnen de opleiding in tweeënhalf jaar doorlopen. De vierjarige deeltijdopleiding is er voor kandidaten met een mbo (niveau 4)-, havo- of vwo-diploma. Ook in de deeltijdopleidingen wordt gewerkt met een major- en minorfase.

5.1.2 Majorfase

Het kernprogramma is de majorfase en omvat de eerste twee jaar van je studie. In de majorfase gaat het om de basisbekwaamheden van de leraar. Wat moet je allemaal weten van leerlingen in het basisonderwijs? Welke vaardigheden moet je beheersen om in het basisonderwijs te kunnen werken? Hoe geef je de verschillende vakken die op het rooster staan? Het gaat in deze fase dus om vakkennis en vakdidactiek aangevuld met algemene beroepsvaardigheden. De majorfase bestaat zelf uit twee fases:

- Fase opleidingsbekwaam (afgekort fase OB, het propedeusejaar)
- Fase beroepstakenbekwaam (afgekort fase BB, het tweede jaar)

In de fase opleidingsbekwaam word je 'ingewijd' in het beroep; je maakt kennis met allerlei onderwijs-activiteiten. Zoals: hoe organiseer ik een leuke, leerzame les? Hoe sluit ik aan bij het niveau van de kinderen? Hoe los ik (samen met kinderen) conflicten op? Hoe ga ik om met feedback? In de fase beroepstakenbekwaam leer je allerlei complexere handelingen uitvoeren en toepassen.

5.1.3 Minorfase

De minorfase vormt het tweede deel van je studie en staat voor verdieping en profilering. De minorfase is zelf weer te verdelen in twee fases:

- Fase werkplekbekwaam (afgekort fase WB, het derde jaar)
- Fase startbekwaam (afgekort fase SB, het vierde jaar)

In deze twee fases, de naam zegt het al, staan de minoren centraal. Er zijn twee verplichte en twee vrij te kiezen minoren. Lees hier meer over de minors.

5.2 Huidige situatie buitenschools burgerschapsleren op de Marnix Academie

Hierna volgt een inventarisatie van datgene wat er op de Marnix academie gedaan wordt aan buitenschools burgerschapsleren.

5.2.1 Majorfase (leerjaren 1 en 2):

- Studiefase OB programma 'LeerKracht : identiteit en Duurzame Ontwikkeling'

In het programma 'LeerKracht' wordt op de Marnix Academie vormgegeven aan pedagogische, onderwijskundige, en ontwikkelingspsychologische kennis en vaardigheden. Tijdens het programma LeerKracht komen de studenten tijdens een hoorcollege en een hieraan gerelateerd interactiecollege in aanraking met zowel identiteit als duurzame ontwikkeling. In de uitwerking van het eerste thema wordt allereerst aandacht besteed aan begripsbepaling; wat kun je onder de term verstaan? Vervolgens zoomen we in op verschillende wijzen waarop identiteit over het voetlicht kan worden gebracht. Gebeurt dit op statische of dynamische wijze, wordt dit van onderaf vormgegeven of van bovenaf opgelegd en is deze identiteit open, dan wel gesloten?

Ook de Marnix Academie heeft keuzen gemaakt met betrekking tot haar identiteit. Zoals hierboven reeds aangehaald, neemt duurzame ontwikkeling hier een prominente plaats bij in. Het tweede gedeelte van dit college wordt dan ook aandacht besteed aan de inhoud van duurzame ontwikkeling, waarbij de drie p's extra worden benadrukt. Bovendien wordt het 'leren voor de toekomst', op basis van de uitgangspunten van duurzame ontwikkeling, aan de studenten meegedeeld. Keuzen maken in het hier en nu, met het oog op de nabije en verre toekomst.

In het interactiecollege gaan studenten actief met de inhoud van het hoorcollege aan de slag. Ze gaan aan de hand van de website van hun stageschool na welke identiteit hun school precies heeft. Bovendien brengen ze duurzame ontwikkeling in de praktijk. Ze gaan na hoe groot hun mondiale voetafdruk is, aan de hand van een website waarop je dit uit kunt rekenen, en ontwerpen bovendien een lesactiviteit waarin ze de uitgangspunten van het 'leren voor de toekomst' een plaats geven.

- Studiefase OB, programma 'LeerKracht: Ontwikkelingsgericht onderwijs'

Studenten worden in het programma 'LeerKracht' met diverse onderwijsconcepten in aanraking gebracht. Ook ontwikkelingsgericht onderwijs, dat gestoeld is op sociaal-constructivistische leertheorieën, passeert de revue. Ze volgen een hoorcollege, werken en gaan in gesprek over de leerstof in een interactiecollege en passen de leerstof tenslotte toe in hun projectwerk.

Studenten leren onder andere dat het de taak van de ontwikkelingsgerichte leerkracht is om te zorgen voor betrokkenheid van leerlingen bij het onderwijs. Als leerkracht kun je dit voor elkaar krijgen door enerzijds het aandeel van kinderen binnen de activiteit te vergroten (bijvoorbeeld door samenwerkend leren) en anderzijds onderwerpen/thema's uit belevings- en ervaringswereld van kinderen te selecteren. Met betrekking tot het laatste aspect leren studenten hoe ze de sociaal-culturele context van kinderen in beeld kunnen brengen (o.a. middels gesprekstechnieken en observaties). Ze leren ook hoe ze vervolgens hun onderwijs kunnen laten aansluiten op de sociaal-culturele context waarin kinderen leven. Studenten leren dat je als leerkracht kunt zorgen voor betrokkenheid als onderwijs werkelijkheidsnabij is. Dit betekent dat leerkrachten een goed beeld moeten hebben van de leefwereld van kinderen. Wat komen kinderen in de omgeving van school en huis tegen op sociaal en cultureel erfgoed? Studenten ontdekken op deze manier dat er zich in de omgeving van de school diverse mogelijkheden voordoen om te leren in 'de echte wereld'. Ze leren hoe je die 'echte wereld' de school in kunt halen. Tegelijkertijd wordt besproken hoe belangrijk het is om kritisch te zijn naar onderwijsmethodes. Voorbeelden van vragen die besproken worden zijn: 'Waarom zou je op school lezen over de werking van een dijk als er een dijk met uiterwaarden op loopafstand van de school te vinden is?' en 'Wat moet je kunnen als leerkracht om in je onderwijs aan te sluiten op de sociaal-culturele context waarin kinderen leven?'

Studenten verkennen deze vaardigheden door een vingeroefening tijdens het interactiecollege: ze verkennen de directe omgeving van de Marnix Academie (zogenaamd

een basisschool) via de software van 'Google maps'. Ze gaan in groepjes de wijk in om foto's te maken van situaties die mogelijkheden geven voor integratie in het basisonderwijs. Bijvoorbeeld: studenten tonen een foto van een glasbak die overvol zit en bedachten dat je leerlingen zou kunnen confronteren met deze foto en de vraag: 'Wat te doen met het glas van school nu de glasbak wederom overvol zit?' De leerkracht prikkelt hiermee kinderen om uit te zoeken wat er normaal gesproken met het glas gebeurt en hoe het komt dat het niet is opgehaald. De leerkracht beseft dat zij iets moois in handen heeft om diverse onderwijsdoelen op een probleemgestuurde wijze aan te pakken met een thema dat werkelijkheidsnabij is voor de kinderen in haar klas.

- Studiefase BB programma 'Omgevingsonderwijs'

Studenten werken deze periode toe naar het groepsgewijs presenteren van een uitgewerkte excursieopzet. Ze voorzien hierbij een zevental colleges lang op gestructureerde wijze een zelf gekozen gebied van de nodige inhoudelijke context en aankleding. Elk college krijgen ze de nodige informatie over onder andere doelbepaling, gebiedsbeschrijving, didactische verantwoording en het gebruik van passende werkvormen.

Studenten bezoeken tijdens deze module hun gebied, aangezien het onmogelijk is een excursie uit te werken, zonder er zelf daadwerkelijk in contact en aanraking mee te zijn geweest. Aan de hand van het geschoten beeldmateriaal gaan ze aan de gang met het vervaardigen van het didactische materiaal voor de leerlingen.

Een van de onderliggende doelen van deze module is het onder de aandacht brengen van het thema burgerschap bij de studenten. Juist in het betrekken van de omgeving in de vormgeving en inrichting van het onderwijs, leren studenten en leerlingen dat burgerschap geen abstract thema is, maar op concrete wijze in het onderwijs kan worden toegepast. Bovendien wordt er gedurende de module gewerkt aan duurzame ontwikkeling, aangezien de omgeving van de school centraal staat. Met name de planet-poot van dit concept wordt hierbij sterk over het voetlicht gebracht.

- Studiefase BB programma van de reguliere en academische opleidingsvariant 'LeerKracht: het Leerarrangement of majordesign'

In het studiejaar 2008-2009 en 2009-2010 hebben de opbrengsten RAAK-project "Wat kan ik doen? - Maatschappelijke stage in het basisonderwijs" een structurele plek gekregen in het vak 'LeerKracht' op de Marnix Academie. Burgerschapsvorming wordt in de vorm van 'maatschappelijke stage in het basisonderwijs' in een hoorcollege en workshop als 'good practice' gebruikt voor projectmatig onderwijs in de basisschool. Studenten en docenten uit het RAAK-project "Wat kan ik doen? - Maatschappelijke stage in het basisonderwijs" hebben verteld over de kansen die maatschappelijke stage aan leerlingen in de bovenbouw van de basisschool biedt.

In dit college/ deze workshop wordt duidelijk dat je met een maatschappelijke stage zowel werkt aan burgerschapsvorming als aan vakoverstijgende onderwijsdoelen. Een van de kinderen uit het project: "Je leert niet alleen iets doen voor een ander, maar we hebben ook

moeten rekenen en schrijven om een sportdag te organiseren voor de bewoners van een tehuis.” Het loont in alle opzichten om op deze manier te investeren in burgerschapsvorming in de directe omgeving van de school. Je voedt kinderen op in een authentieke situatie tot respectvol lid van een gemeenschap. Onderwijsdoelen kun je als vanzelfsprekend koppelen aan een dergelijk project. Kinderen hebben soms niet eens door dat ze met schoolvakken bezig zijn. Leren hoort op deze manier bij het leven van alledag.

Het college / de workshop roept een prettig gesprek op in diverse onderwijsgroepen en zet studenten aan om aan de slag te gaan met het ontwerp van hun eigen leerarrangement. Studenten sluiten de majorfase af met een leerarrangement, waarin ze moeten aantonen dat ze de opgedane kennis en vaardigheden uit de majorfase toepassen in een stukje uitdagend onderwijs. Dit leerarrangement is een onderwijsontwerp, waarbij studenten minimaal drie dagdelen met kinderen op een uitdagende wijze aan de slag gaan met een probleemstelling die werkelijkheidsnabij is (binnen de sociaal-culturele context van de leerling). Studenten brengen de sociaal-culturele context, waarin kinderen leven, in beeld middels gesprekken en observaties. In de voorbereidingsfase van het leerarrangement ontwerpen ze vervolgens onderwijs dat aansluit op die sociaal-culturele context waarin kinderen leven. Een voorbeeld van zo'n leerarrangement:

Voorbeeld 2: Afval in het bos... Wat nu?! (groep 6)

Uit gesprekken die tweedejaarsstudent Charon voerde met de kinderen uit haar groep, bleek dat de kinderen aangaven vaker naar buiten toe te willen, dat ze meer aan handvaardigheid wilden doen en dat ze met hun handen wilden werken. Daarnaast noemden verschillende kinderen dat ze het leuk zouden vinden om problemen op te lossen en dat er meer samengewerkt zou mogen worden. Deze informatie heeft Charon meegenomen in haar ontwerp 'Afval in het bos... Wat nu?!'. Ze liet bij haar ontwerp meewegen dat kinderen van groep 6 zich meer en meer verantwoordelijk gaan voelen voor hun omgeving.

Als startactiviteit was Charon met haar klas naar het naastgelegen bos gegaan. Een aantal weken geleden was de klas hier ook geweest en hadden zij een rondleiding gekregen van de boswachter. Hij vertelde dat steeds meer mensen hun afval achterlaten in het bos. Charon ging met haar klas naar het bos om nogmaals te kijken naar het leven in het bos. De ochtend voor het bezoek naar het bos had Charon, in overleg met de boswachter, een grote berg afval in het bos gelegd. De kinderen waren geschokt toen zij deze berg zagen. Wat gaan we hier aan doen? Met elkaar is nagedacht over wat er gedaan kan worden aan deze berg afval zodat het geen schade kan aanrichten. De reden om naar het bos te gaan, het leven in het bos, raakte zoals verwacht op de achtergrond. Terug op school werd er met behulp van een plattegrond gekeken naar het bos om te zien waar het afval was achtergelaten. Op deze wijze zou het voor de boswachters wellicht mogelijk zijn om te achterhalen hoe de 'daders' te werk waren gegaan. De boswachter, die betrokken was bij dit leerarrangement, had de klas een brief geschreven met de vraag of zij kunnen nadenken over mogelijkheden om dit in de toekomst tegen te gaan. De kinderen stelden voor om prullenbakken te maken, posters te ontwerpen die aangeven dat in het bos geen afval achtergelaten mag worden en er waren kinderen die een ingezonden brief aan de plaatselijke krant wilden schrijven.

Zo gezegd zo gedaan: kinderen werkten samen, losten problemen op, deden veel aan handvaardigheid en waren meer buiten.

Aan het einde van de week gingen de kinderen met een plattegrond van het bos in de ene hand en hun ontwikkelde producten in de andere hand, samen met de boswachter het bos in om geschikte plekken te vinden voor de prullenbakken en posters.

- Studiefase BB, programma van de academische opleidingsvariant 'De historische sensatie'

Studenten werken twee perioden lang aan een inhoudelijke verkenning van het begrip de *historische sensatie* en trachten dit in hun onderwijs van de nodige praktische inhoud te voorzien. De term is in de jaren twintig van de vorige eeuw door de Nederlandse historicus Huizinga geïntroduceerd en houdt kortweg het gevoel in dat historici in direct contact met het verleden kunnen ervaren. Studenten onderzoeken het begrip allereerst op inhoudelijke wijze, door het begrip inhoudelijk te analyseren en bovendien te ontleden in kenmerkende onderdelen.

Dit atelier zal er bovendien volop aandacht worden besteed aan het ontwerpen van mooi en bovenal goed onderbouwd onderwijs. Om dit mogelijk te maken sluiten het onderwijs deze periode aan bij een lopend onderzoek aan de Erasmus Universiteit, waar de beginsituatie van leerlingen met betrekking tot cultureel erfgoed middels interviews met kinderen in kaart wordt gebracht.

Heel concreet houdt dit in dat de studenten dit atelier leerlingen heel gericht ondervragen over hun voorkennis met betrekking tot bijvoorbeeld het christendom. Hierbij wordt specifiek ingezoomd op erfgoed dat aan dit thema kan worden gerelateerd, zoals de kerk, de moskee of het museum. Leerlingen vertellen over hun ervaringen, delen hun kennis en worden uitgedaagd hier dieper over na te denken.

Met de verkregen informatie in het achterhoofd, ontwerpen de studenten mooi onderwijs rondom een cultureel erfgoed dat met christendom te maken heeft. We moedigen hen hierbij aan een excursie te organiseren en er met de leerlingen daadwerkelijk op uit te gaan. Na het onderwijs te hebben verzorgd, vragen we de studenten de leerlingen opnieuw aan een interview te onderwerpen. Wat waren de effecten van de excursie op hun beleving van cultureel erfgoed. En was hierbij wellicht sprake van een historische sensatie?

Tijdens de colleges wordt hierbij een bezoek aan een aantal instellingen met betrekking tot cultureel erfgoed gebracht. Allereerst bezoeken de studenten met elkaar de Domkerk, waar de studenten een rondleiding ontvangen en door de ogen van de gids op zoek gaan naar de historische sensatie. Ook een bezoek aan het Utrechts Archief ontbreekt niet, waar studenten een multimediaal inkijkje in de geschiedenis van de stad wordt geboden.

Dergelijke activiteiten, op inhoudelijk, exemplarisch en ontwerpniveau sluiten aan op diverse onderdelen van actief burgerschap. Studenten denken na over de wijze waarop leerlingen leren, sluiten daar in hun onderwijs op aan en brengen een bezoek aan een cultureel erfgoed in de directe omgeving van de school. Hiermee krijgen de leerlingen inzicht in de wijze waarop verleden, heden en toekomst in hun wijk, dorp en/of stad met elkaar te maken hebben.

- Studiefase BB, programma 'Godsdienstige en Levensbeschouwelijke Vorming'

Dit programma is gaat over zaken als 'omgaan met verschillen en afstemmen op levensbeschouwelijke verschillen'. Het programma start met een stukje Kennisaanbod over de verschillende wereldgodsdiensten. Verhalen uit diverse levensbeschouwelijke bronnen zijn aanleiding voor gesprekken over maatschappelijke kwesties. Vervolgens wordt studenten

gevraagd om in de directe leeftijd omgeving in gesprek te gaan met iemand met een andere levensbeschouwelijke achtergrond.

Uit de opdracht blijkt dat het gesprek niet de vorm van een interview moet hebben, maar wel van een dialoog. Studenten delen hun opvattingen met de ander, ze laten ook iets van zichzelf zien, hebben een open houding en zijn nieuwsgierig. Studenten leren hoe ze een levensbeschouwelijke dialoog moeten voeren en oefenen dat ook in groepjes. 'Zomaar iets doen' in de ontmoeting met de ander is niet voldoende, want er moet in ieder geval sprake zijn van een dialoog. Er komt aan het einde van de cyclus een uitwisseling met belangrijke quotes, eye-openers, leermomenten uit de dialoog.

De docenten zijn van plan het programma uit te bouwen met nog meer aandacht buitenschools burgerschapsleren: werken met kerkenkruis Utrecht, Het Catharijne Convent. De docenten staan open voor verbindingen met andere initiatieven.

- Studiefase overstijgend: Dossiervorming maatschappelijke dimensie visiestuk

Gedurende de opleiding werken studenten aan de vorming van hun persoonlijke dossier, waarin ze niet alleen aantonen de diverse competenties inhoudelijk en praktisch onder de knie te hebben, maar waarin ze ook blijf van geven van een onderbouwde visie op onderwijs.

In dit visiedocument moet de student een aantal onderdelen naar voren laten komen. Hierbij wordt niet alleen van ze verwacht dat ze pedagogisch, onderwijskundig en levensbeschouwelijk kunnen laten zien waar ze voor staan, ze moeten dit ook maatschappelijk gezien verantwoorden. Juist hiermee laten de studenten zien dat ze het beroep leren in een breder maatschappelijk verband en dat deze maatschappij van invloed is op het onderwijs over het algemeen, en de kinderen in hun klas in het bijzonder.

Studenten maken hier een ontwikkeling in door. Het eerste jaar is het slechts het benoemen van maatschappelijke invloeden op het onderwijs. Hierbij kan worden gerefereerd aan duurzame ontwikkeling, het kennisniveau van de leerkrachten of de invloed van de moderne technologie op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. In de daaropvolgende jaren wordt deze visie meer handen en voeten gegeven; wat vind je belangrijk en bovendien, hoe handel je hiernaar?

5.2.2 Minorfase (leerjaren 3 en 4):

- Studiefase SB, programma 'Tienerminor'

In dit programma hebben diverse studenten het onderwerp 'burgerschapsvorming' aangegrepen voor actie-onderzoek in de Tienerminor. Dat aantal lijkt alleen maar te groeien mede door de wervende teksten in de digitale studieroute om op dit vlak onderzoek te doen. De Tienerminor is een keuzevak voor vierdejaarsstudenten van de Marnix Academie, die bijzonder geïnteresseerd zijn in de tienerjaren en de overgang van leerlingen van het primair onderwijs naar het voortgezet onderwijs (zg. povo-procedure). Dit is een periode waarin er veel gebeurt met kinderen vanuit ontwikkelingspsychologisch oogpunt. Het is de periode

waarin kinderen groeien naar volwassenheid en waarin belangrijke keuzes gemaakt moeten worden, zoals de schoolkeuze.

In het voortgezet onderwijs is maatschappelijke stage inmiddels een bekend verschijnsel. Marnix-studenten laten zien dat juist in de vertrouwde omgeving van de basisschool een maatschappelijke stage tot een volwaardige leerervaring kan uitgroeien. Studenten maken hierbij gebruik van de leeropbrengsten uit het RAAK-project “Wat kan ik doen? - Maatschappelijke stage in het basisonderwijs”. Een van de studenten: “Je kunt met kinderen diepgaande gesprekken voeren over vooroordelen en hoe die verdwijnen na een intensieve ontmoeting met, tot dan toe onbekende, buurtbewoners.” Een van de studenten heeft een schoolprofiel van basisschool de Omnibus gemaakt, waarin goed te zien is dat een onderzoek naar burgerschapsvorming en maatschappelijke stage leereffecten kan hebben op de competentieontwikkeling van pabo-studenten.

- Studiefase SB, programma ‘Citizenship’

Binnen deze minor wordt zowel impliciete, als meer expliciete aandacht besteedt aan het thema burgerschap. Impliciet, aangezien de groep is samengesteld uit zowel Nederlandse studenten, als studenten uit het buitenland. Door middel van gerichte samenwerking komen studenten in aanraking met voor hen afwijkende culturele gebruiken, gewoonten, inzichten en achtergronden.

Het thema burgerschap wordt, aan de hand van *Jong geleerd, oud gedaan* van Jan de Bas, tevens op een drietal niveaus eveneens op meer expliciete wijze over het voetlicht gebracht. Allereerst door middel van een bezoek aan de veelkleurige wijk Lombok. In deze wijk gaan studenten aan de hand van de multiperspectivische benadering na of ze zelf in deze wijk zouden kunnen/willen wonen. Hierbij houden ze diverse perspectieven in het achterhoofd, die er zorg voor dragen dat een dergelijk wijk op genuanceerde wijze in kaart wordt gebracht. Daarnaast werken de studenten een groepsonderzoek uit, waarin ze nagaan op welke wijze op hun basisschool aan het thema aandacht wordt besteed. Aan de hand van deze nulmeting ontwikkelen studenten vervolgens educatief materiaal, aan de hand waarvan ze burgerschap op de betreffende school van zowel een theoretische, als ook een praktische impuls voorzien. Tenslotte voeren de studenten een burgerschapsmeting op de Marnix zelf uit. Niet alleen wordt de Marnix Academie zelf de maat genomen, ook de relatie met de directe omgeving van de opleiding wordt door studenten in kaart gebracht, middels een enquête. Op basis van de uitkomsten van de enquête, die aan het college van bestuur worden gepresenteerd, worden suggesties ontwikkeld om de relatie tussen de Marnix en haar directe omgeving aan te trekken, dan wel te bestendigen.

Veel studenten kiezen ervoor om het thema tijdens hun individuele onderzoek centraal te stellen. Hierbij wordt meer dan eens gezocht naar contact met de directe omgeving van de stageschool. Dit heeft de afgelopen periode geresulteerd in onderzoeken waarbij studenten met de leerlingen een bezoek brachten aan een verzorgingstehuis, straatvuil onder begeleiding van gemeentereiniging op hebben geraapt en bovendien een alternatief ‘heitje voor een karweitje’ hebben ontwikkeld en gerealiseerd.

- Studiefase WB/SB, programma 'Minor Natuur, Milieu en Techniek'

Binnen deze minor wordt dieper ingegaan op een viertal centrifugale vakdidactieken, die elk van de nodige praktische context wordt voorzien. De didactieken van het onderzoekend en ontdekkend leren worden geïllustreerd door middel van een bezoek aan het Nemo, een museum waarbij interessante doe- en ontdekactiviteiten centraal staan. De studenten beoordelen deze activiteiten kritisch aan de hand van de onderdelen van deze betreffende didactieken.

Daarnaast kent het vakgebied de didactiek van het keuzes maken, waarbij het in essentie draait om het nemen van besluiten op basis van argumentatie, waarmee de belangen van de huidige generatie worden gediend, zonder daarbij de belangen van toekomstige generaties in gevaar te stellen. Dat het hierbij in essentie draait om duurzame ontwikkeling, moge uit de bovenstaande beschrijving duidelijk zijn. Studenten worden niet alleen bekwaamd op het gebied van *planet*, maar eveneens op het gebied van *people* en *prosperity*. Deze didactiek wordt geïllustreerd aan de hand van een bezoek aan de rioolzuiveringsinrichting in de Utrechtse wijk Overvecht. De cyclus van (verontreinigd) water wordt hier uitgelegd en bovendien geïllustreerd door een medewerker van het Hoogheemraadschap *Stichtse Rijnlanden*. Studenten leren daarmee dat er op heel praktische wijze in de omgeving van de school aan de diverse onderdelen van duurzame ontwikkeling over het algemeen, en van de didactiek van het keuzes maken in het bijzonder kan worden gewerkt.

De laatste didactiek waar deze minor aandacht aan wordt besteed is die van het ontmoeten. Bij deze didactiek draait het in essentie om het in wezenlijk contact te komen met de directe woon- en leefomgeving van de leerlingen en door de leerlingen. Je kunt praten als Brugman over de mogelijkheden die het onderwijs te bieden heeft, het daadwerkelijk naar buiten gaan slaat pas echt de spijker op de kop. Leerlingen leren dan in een vanzelfsprekende en buitengewoon betekenisvolle context. Binnen de minor wordt deze didactiek geïllustreerd aan de hand van een bezoek aan het Grifftpark en de plas vlak naast de Marnix Academie. Studenten leren niet alleen op papier wat er over verontreiniging en waterdieren wordt geschreven, maar ervaren daadwerkelijk hoe een daadwerkelijk bezoek aan een gebied het leren van de leerlingen bevordert.

- Studiefase SB, programma 'Minor Verhalen en verbeelden, dimensies van identiteit'

Binnen deze minor wordt specifieke aandacht aan de vorming van studenten met betrekking tot identiteit besteed. Dit wordt in eerste instantie heel concreet en direct gelinkt aan de creatieve vakken. Dus, op welke wijze kun je burgerschap relateren aan beeldende vorming, aan dramatische expressie en aan muziek.

Een van de onderdelen waar ze in deze minor eveneens aandacht aan besteden is, op vrijwillige basis, het aangaan van het gesprek met mensen van buiten de opleiding over hun levensbeschouwing en hun levensbeschouwelijke overtuigingen. De hieruit vloeiende informatie kan als input dienen voor een onderzoek dat ze in het kader van identiteit mogelijk op hun basisschool ten uitvoer zullen brengen.

Bovendien wordt er deze minor aandacht gevraagd voor cultureel erfgoed en de educatie hieromtrent. Gerben de Vries verzorgt een gastcollege en brengt hiermee studenten op het spoor actief aan de slag te gaan met het ontwerpen van onderwijs in hun eigen omgeving, aangezien ook dit nauw aan kan sluiten bij hun eigen opvattingen ten aanzien van goed onderwijs, dat van hun stageschool en daarmee bij identiteit.

5.3 Samenvatting

Samenvattend kunnen we stellen dat er op de Marnix al de nodige aandacht aan burgerschapsvorming wordt besteed. Binnen de diverse opleidingsfasen wordt dit thema, op meer impliciete dan wel expliciete wijze, over het voetlicht gebracht. Studenten vergaren hieromtrent niet alleen de benodigde kennis tijdens bijvoorbeeld de hoorcolleges leerkracht en de college omgevingsonderwijs, maar gaan er bovendien actief mee aan de slag in de stage. Ze laten dit uiteindelijk in meer concrete gedaante zien in het visiestuk bij hun dossier en in de analyse van de competenties, waarin duurzame ontwikkeling een prominente rol speelt.

Buitenschools leren, een specifiekere keuze binnen het burgerschapsspectrum, komt minder prominent naar voren. Kijken we naar de verschillende opleidingsfasen, dan valt ons op dat het bij bijvoorbeeld de colleges aardrijkskunde en geschiedenis in het eerste jaar als mogelijkheid wordt gepresenteerd en er bovendien een park in de directe omgeving van de Marnix wordt bezocht, maar dat hier verder geen concreet vervolg aan wordt gegeven. Binnen omgevingsonderwijs hetzelfde laken een pak: studenten gaan naar buiten, ontwerpen excursies, maar relateren dit niet aan buitenschools burgerschapsleren.

In de minorfase van de opleiding lijkt er sprake te zijn van meer buitenschools leren. Binnen diverse minoren trekken docenten en studenten er gezamenlijk op uit, waarmee het onderwijs 'on the spot' wordt gegeven. Een goede beweging, de vraag is echter in hoeverre de uitgangspunten van buitenschool leren in deze activiteiten een plaats krijgen. Met andere woorden, de uitdaging ligt er wellicht in de docenten, en daarmee de studenten, van onbewust bekwaam, bewust bekwaam te laten worden.

6. Gewenste situatie buitenschools burgerschapsleren op de Marnix Academie

De ambitie van de Marnix Academie is helder en eenduidig: alle studenten komen in de majorfase in aanraking met buitenschools leren, op zowel passieve als actieve wijze, en kunnen op basis van eigen voorkeur en leerbehoefte de verdieping zoeken bij een aantal specifieke onderwijsprogramma's dat in de minorfase aan wordt geboden.

6.1 Ambities Majorfase

Het is onze ambitie hierbij een aantal vakken en programmaonderdelen, om met de majorfase te beginnen, verder aan te scherpen. Te beginnen met het vak leerkracht. Zoals bij de inventarisatie aangegeven, wordt binnen dit vak op verschillende wijzen aandacht besteed aan buitenschool burgerschapsleren. Niet alleen binnen het college rondom identiteit en duurzame ontwikkeling, maar ook binnen de uitwerking van het leerarrangement. Het is hierbij onze bedoeling om, aangezien burgerschapsleren zich hierbij voornamelijk impliciet manifesteert, het buitenschools leren expliciet bij de studenten naar voren te laten komen. Op deze wijze raken ze vertrouwd met het begrip en weten ze op welke wijze dit in het onderwijs naar voren komt.

Omgevingsonderwijs neemt hier een centrifugale positie bij in; binnen deze module ontwerpen studenten een excursie, daarbij rekening houdend met een aantal onderwijskundige ontwerpprincipes. Het is onze bedoeling buitenschools burgerschapsleren hier op expliciete en actieve wijze aan te verbinden. Studenten moeten er deze module op uit, om te ervaren wat het is om onderwijs buiten de klas te organiseren, om kinderen met andere ogen naar hun eigen leefwereld te laten kijken en om leerkrachten handvaten te bieden hoe hiermee om te gaan. Studenten moeten hierbij gewezen worden op de te linken termen, maar gaan er bovenal praktisch gezien mee aan de slag.

6.2 Ambities Minorfase

Binnen de minorfase wordt uit een ander vaatje getapt. Studenten kunnen hierbij eigen keuzen en voorkeuren uitspreken in de te volgen minoren. Bij een aantal van deze minoren kunnen we *burgerschap over het algemeen, en buitenschools burgerschapsleren in het bijzonder meer* nadrukkelijk over het voetlicht brengen. Allereerst kan hierbij gedacht worden aan de internationale minor 'Citizenship, waarin studenten uit tal van Europese landen met elkaar een semester lang werken rondom het thema burgerschap. Hierbij ligt de focus, ondanks het feit dat er tal van excursies plaatsvinden, niet expliciet bij buitenschool burgerschapsleren. Het is hierbij onze intentie dit urgente en actuele thema bij deze minor op de kaart te zetten.

Bij de minor Natuur Milieu en Techniek hetzelfde laken een pak. De insteek is niet primair gericht op burgerschap, ondanks het feit dat er binnen deze minor tal van aanknopingspunten te vinden zijn. Ook hier vinden tal van excursies plaats, staat het ontmoeten met de omgeving meer dan eens centraal en wordt het principe 'learning on the spot' actief uitgedragen. Ook hierbij is het onze bedoeling buitenschools burgerschapsleren specifiek in te zetten, zodat de studenten leren dat dit niet alleen met Natuur Milieu en Techniek, maar evenzeer met burgerschapsvorming van doen heeft. Het is dit laatste stukje bewustwording waar we ook deze minor specifiek zorg en aandacht aan willen besteden.

7. Acties om gewenste situatie te bereiken

Voortbordurend op de analyses in paragraaf 5 en de ambities in paragraaf 6, willen we het buitenschools burgerschapsleren meer expliciet op de kaart zetten binnen een aantal programma's in zowel de major- als de minorfase. We hebben hiertoe een aantal wijzigingen in het programma voor het collegejaar 2011-2012 aangebracht.

7.1 Studiefase OB programma 'LeerKracht : identiteit en Duurzame Ontwikkeling'

Met de wijzigingen binnen dit programma zullen we alle studenten bereiken, aangezien het een verplicht onderdeel van het majorprogramma betreft.

Vanaf komend studiejaar zal het begrip buitenschools burgerschapsleren hier geïntroduceerd worden als middel om te werken aan doelen op gebied van burgerschap, duurzame ontwikkeling en identiteitsontwikkeling. Hoe dat eruit kan zien wordt in het hoorcollege *identiteit en duurzame ontwikkeling* geïllustreerd aan de hand van de interne filmproductie 'Wereldscholen, ontmoetingscholen'. In deze film is te zien hoe kinderen van een stadse school uit Rotterdam een duurzaam uitwisselingsproject aangaan met de kinderen van een dorpse school uit Bergse Hoek. Kinderen vertellen gedurende in deze filmproductie op hun eigen wijze hoe het project betekenis heeft voor hun ontwikkeling.

We gaan in een aansluitend interactiecollege met studenten in gesprek over de waarde van een project, zoals dat getoond werd op de filmbeelden. We gaan ook met ze in gesprek over hun ambities op dit gebied en verhouden dit tot de belangrijke begrippen zoals die omschreven zijn in paragraaf 5.2.1: de dimensies van identiteitsontwikkeling.

7.2 Studiefase BB programma 'Omgevingsonderwijs'

Met de wijzigingen binnen dit programma zullen ook alle studenten bereikt worden, aangezien het een verplicht onderdeel van het majorprogramma betreft.

Allereerst is een van de powerpointpresentaties aangepast. Hierdoor refereren we het openingscollege en de colleges hierop volgend expliciet naar buitenschools burgerschapsleren en de waarde die dit voor het onderwijs als zodanig kan vertegenwoordigen. De begeleidende docenten zullen hier met studenten ook het gesprek over aangaan, getuige de richtlijnen die in de handleiding van dit college mee worden gegeven (zie bijlage). We proberen hiermee de kennis van de studenten met betrekking tot dit onderwerp te vergroten, wat een van de voorwaarden is om met buitenschools burgerschapsleren later aan de gang te gaan.

Bovendien is het de bedoeling dat studenten gedurende dit programma op meer actieve wijze de klas uitgaan, de wijk ingaan en opnieuw met eigen ogen leren kijken naar de omgeving. Om ze hiermee gewend te laten raken, hebben we een opdracht voor het openingscollege bedacht. Studenten gaan in kleine groepen onderzoek doen in de directe omgeving van de Marnix Academie. Ze krijgen hiertoe een kijkwijzer mee, die hen van dienst kan zijn bij de inventarisatie van de wijk. Hierbij worden historische, geografische en biologische aspecten in ogenschouw genomen.

Na afloop van deze verkennende opdracht in de omgeving, vindt een plenaire afsluiting plaats. De diverse groepen delen hun bevindingen met elkaar, waarbij opnieuw de koppeling naar buitenschools burgerschapsleren wordt gemaakt. We hopen dat deze opdracht studenten enthousiast maakt voor buitenschools burgerschapsleren en dat ze tevens met bepaalde werkvormen/didactieken in aanraking worden gebracht.

7.4 Studiefase BB programma 'LeerKracht: het Leerarrangement of majordesign'

Alle studenten sluiten de majorfase af, zoals beschreven bij paragraaf 5.2.1., met een leerarrangement of majordesign. Studenten brengen de sociaal-culturele context, waarin kinderen leven, in beeld middels gesprekken en observaties. In de voorbereidingsfase van het leerarrangement ontwerpen ze vervolgens onderwijs dat aansluit op die sociaal-culturele context waarin kinderen leven. Onderwijs ontwerpen dat werkelijkheidsnabij is (en aansluit op de sociaal-culturele context) geldt als een van de verplichte uitgangspunten van het leerarrangement. We zullen de officiële toetsdocumenten aanpassen en het begrip *sociaal culturele context* vergezeld laten gaan van het begrip *buitenschools burgerschapsleren*. Je moet dan denken aan een passage in de sfeer van: 'het leerarrangement moet aansluiten op de sociaal-culturele context. Het is aan te bevelen om mogelijkheden voor buitenschools burgerschapsleren te onderzoeken.' In programma's die hieraan voorafgingen is het begrip *buitenschools burgerschapsleren* immers toegelicht en geïllustreerd met diverse voorbeelden (programma's LeerKracht, omgevingsonderwijs). Het begrip zal voor veel studenten meer betekenis hebben dan het begrip *sociaal culturele context* en zal om die reden van toegevoegde waarde zijn voor de betreffende toetsdocumenten.

7.4 Studiefase SB programma 'Citizenship'

Deze minor is een profileringsprogramma en zal om die reden slechts ene deel van de totale studentenpopulatie bereiken. Deze minor wordt dus expliciet aandacht aan burgerschap en burgerschapsvorming besteed. Er wordt hierbij geen specifieke melding gemaakt van buitenschools burgerschapsleren, een kans die we derhalve met beide handen aan willen grijpen.

De verschillende activiteiten die we deze minor ondernemen hebben stuk voor stuk op dit onderwerp betrekking. Studenten gaan naar buiten, studenten ervaren leren aan den lijve, ze gebruiken hun zintuigen en verhouden zich kritisch tot erfgoed en erfgoededucatie. Het kader dat we hierbij aan kunnen brengen wordt gevormd door buitenschools burgerschapsleren. We zullen dit dan relateren aan het meso-niveau waarop burgerschapsvorming aan kan worden gepakt, namelijk de directe schoolomgeving van de leerling.

Om dit bij studenten te laten landen, willen we de film laten zien die in het kader van het programma Grip op burgerschap is gemaakt. Studenten zullen daarmee beeld krijgen van het project en kunnen vervolgens nadenken op welke andere wijzen dit nog meer naar voren kan worden gebracht in hun onderwijs. We kunnen ze hierbij wijzen op de kenmerken die in het boek van Jan de Bas staan opgenomen.

We willen bovendien actief aandacht besteden aan buitenschool burgerschapsleren, door een fietsexcursie te organiseren, waarbij groepen studenten 'on the spot' opdrachten presenteren die met cultureel erfgoed te maken hebben. Het is hierbij de bedoeling een tocht te organiseren langs de

Weertsluis in Utrecht, de forten van de Hollandse Waterlinie, slot Zuylen en het polderlandschap rondom de Maarsseveense plassen. We willen studenten hierbij vragen expliciet aandacht aan burgerschap en buitenschools burgerschapsleren te besteden. Hiermee oefenen ze vaardigheden, die aan deze vorm van burgerschapsleren te verbinden zijn. Het verkennen van de omgeving, het bedenken van activerende vragen en het afwisselen van beeldvormingsmogelijkheden – vaardigheden die bij deze excursie expliciet worden geoefend.

Het is tenslotte aan de individuele student zelf om op met buitenschools burgerschap in een individueel actieonderzoek aan de slag te gaan. We willen ze hierbij wel voort laten borduren op resultaten van voorgaande onderzoeken. Als een groep al onderzoek heeft gedaan naar bijvoorbeeld een bezoek aan een bejaardentehuis met kinderen, dan kan dit worden gebruikt als bron voor het schoonmaken van de omgeving van de school of voor een bezoek aan een moskee. Er wordt derhalve verder doorgebouwd op de opbrengsten van voorafgaande onderzoeken.

7.5 Studiefase SB programma ‘Minor natuur, milieu en techniek’

Deze minor is ook een profileringsminor. Binnen deze minor worden de nodige bezoeken aan instanties en gebieden buiten de Marnix Academie gebracht. Van de plas naast het opleidingsgebouw, wetenschapsmuseum Nemo tot de rioolzuivering van de Stichtse Rijnlanden in het Noordoosten van de stad Utrecht. Studenten bezoeken onder begeleiding van de docent deze gebieden en musea en koppelen dit aan de verschillende didactieken die het vak rijk is.

Het komend collegejaar zal hier in eerste instantie de term ‘buitenschools burgerschapsleren’ aan worden gekoppeld. Studenten leren inzien dat dergelijke activiteiten niet alleen het vak NMT dienen, maar tevens aan overstijgende thema’s kunnen worden gerelateerd. Juist ook deze bewustwording is belangrijk om bij studenten onder de aandacht te brengen. We proberen ze hiermee bewust bekwaam te maken, pas van hieruit kan uiteindelijk ook de vereiste verbeterlag worden geslagen.

Het is bovendien de bedoeling dat hieraan het betreffende kerndoel wordt gerelateerd en dat er bovendien na wordt gegaan op welke andere wijzen de didactieken van het vak en mogelijkserwijs ook deze vorm van burgerschapsleren onder de aandacht van de kinderen en de docenten kan worden gebracht.

Het is bij dit programma, evenals bij het minorprogramma ‘Humanities, burgerschap en burgerschapsvorming’, de bedoeling dat studenten deel nemen aan een fietsexcursie. Hierbij zal de nadruk op het stuk ‘natuur’ en ‘techniek’ liggen. Ze leren hierbij hoe een molen functioneert, hoe hiermee gebieden droog konden worden gemalen, studenten ontdekken hoe een sluis functioneert en wat de techniek erachter is. Ook kijken ze naar de gevolgen die de Hollandse Waterlinie voor het landschap rondom de stad Utrecht heeft gehad. Bovendien hierbij zullen de al eerder genoemde punten worden bezocht en zullen de studenten zichzelf bekwamen in het actief bezig zijn met buitenschools burgerschapsleren.

8. Evaluatie van de acties

Inmiddels is het augustus 2012 en kunnen we terugblikken op een studiejaar, waarin da acties zijn uitgezet zoals die beschreven zijn in hoofdstuk 7. We wilden in de majorfase graag alle studenten in aanraking brengen met buitenschools leren, op zowel passieve als actieve wijze. Daarnaast wilden we een onderwijssituatie creëren waarin studenten op basis van eigen voorkeur en leerbehoefte de verdieping kunnen zoeken bij een aantal specifieke onderwijsprogramma's dat in de minorfase aan wordt geboden. In dit hoofdstuk leest u over resultaten van de uitgezette acties. Het doel was om tenminste acties in zowel de majorfase als minorfase te evalueren. Dit betekent dat er is gefocust op bepaalde programma's en dat betekent ook dat een enkele actie niet expliciet is geëvalueerd.

8.1 Resultaten in de majorfase

Het was onze bedoeling om het buitenschools leren expliciet in een aantal programma's naar voren te laten komen. Op deze wijze raken ze vertrouwd met het begrip en weten ze op welke wijze dit in het onderwijs een plek heeft.

8.1.1 Studiefase OB programma 'LeerKracht : identiteit en Duurzame Ontwikkeling'

Het vak leerkracht wordt afgesloten met een theoretische toets over kennis en toepassing van die kennis. In het eerste aanbod en extra aanbod (herkansing i.v.m. grote vertraging in het openbaar vervoer) van die toets zijn er twee expliciete toetsvragen gesteld over de kennis en toepassing van de niveaus en domeinen van burgerschap volgens de *Onderwijsraad* en *Stichting Leerplanontwikkeling (SLO)*. Het eerste aanbod van de toets is afgenomen bij 196 studenten en het extra aanbod bij 37 studenten. Wat de moeilijkheidsgraad betreft laat de statistiek een gemiddelde P-waarde zien van 0,7675. Dit cijfer is acceptabel, want het heeft een grotere waarde dan 0,300 en daarmee zijn de vragen voldoende onderscheidend geweest in de toets. Het bovenstaande betekent dat de studenten die betrokken waren tijdens de colleges en/ of goed gestudeerd hebben, goed hebben gescoord op de betreffende toetsvragen (de vragen waren immers onderscheidend). 73% van de majorstudenten heeft deze toetsen positief afgesloten. Er kan dus geconcludeerd worden dat een grote meerderheid van alle majorstudenten lijkt te hebben geprofiteerd van de uitgezette acties in de majorfase van de opleiding. Daarbij moet worden opgemerkt dat resultaten ook door andere factoren beïnvloed kunnen zijn. Bovendien laat de statistiek een gemiddelde Rit-waarde laat zien van 0,236. Dit betekent dat de gebruikte toetsvragen matig betrouwbaar zijn ($< 0,360$). Dit heeft met name te maken met een lager cijfer voor betrouwbaarheid in het extra aanbod van de toets, waar maar weinig studenten aan meededen. De groepsgrootte is erg bepalend voor de interpretatie van de gegevens. Dit cijfer kan daarom enigszins gerelativeerd worden.

8.1.2 Studiefase BB programma 'Omgevingsonderwijs'

De informatie die in dit programma naar voren is gekomen, heeft alle studenten bereikt. Het volgen van het programma is verplicht, aangezien de studenten tijdens de colleges groepsgewijs werken aan het ontwerpen van een excursie in de schoolomgeving.

Tijdens het openingscollege van dit programma is door de betrokken docenten de term 'buitenschools burgerschapsleren' over het voetlicht gebracht. Hierbij is het 'echte' karakter van

activiteiten en opdrachten benadrukt. Kinderen moeten in de wijk, in de directe schoolomgeving aan de slag met taken die de interactie tussen de school en de wijk benadrukken.

Om studenten dit zelf aan den lijve te laten ervaren, zijn ze er tijdens dit college zelf op uitgestuurd om diverse wijken rondom de Marnix Academie in kaart te brengen. Door te kijken naar bebouwing, naar begroeiing, naar speelmogelijkheden, naar recreatiemogelijkheden, naar voorzieningen... Dit alles om studenten erop attent te maken dat er, wil je met de kinderen er echt op uitgaan, kansen voor het oprapen liggen. Je moet die als leerkracht dan natuurlijk wel zien.

Studenten hebben deze input gebruikt bij het ontwikkelen van hun excursie. Hiervoor werd van ze verwacht een theoretische verantwoording te schrijven, waarin ze buitenschools burgerschapsleren een plek konden geven.

8.2 Resultaten in de minorfase

Studenten kunnen eigen keuzen en voorkeuren uitspreken in de te volgen minoren. Bij een aantal van deze minoren kunnen we *burgerschap over het algemeen, en buitenschools burgerschapsleren in het bijzonder meer* nadrukkelijk over het voetlicht brengen. Hieronder worden enkele resultaten beschreven.

8.2.1 Studiefase SB programma minor 'Citizenship'

Binnen het programma 'Citizenship' is het afgelopen jaar specifieke aandacht besteed aan buitenschools burgerschapsleren. We hebben niet alleen de aan het project Grip op Burgerschap gerelateerde film aan studenten laten zien, we hebben hier in groepsverband ook met elkaar over door gesproken. Tijdens dit gesprek onderschreven studenten het belang van dergelijke acties. Het in contact komen met de echte buitenwereld, waarbij tal van vakken en vakgebieden zouden kunnen worden gecombineerd, werd hierbij naar voren gebracht. Tevens werd benadrukt dat dergelijke projecten veel tijd, energie en bovendien een lange adem van een school vergen.

Het was opmerkelijk dat veel buitenlandse deelnemers aan deze minor geen ervaring hadden op het gebied van buitenschools burgerschapsleren. Slechts de Duitse en de Deense studenten gaven aan met kinderen actief gebruik te maken van de directe schoolomgeving in hun onderwijs.

Voor hun individuele onderzoek gingen studenten met het thema burgerschapsvorming aan de slag. De meeste studenten sloten aan op de vragen van praktijkscholen rondom dit thema, en beperkten zich daarmee tot het micro-niveau. Het opstellen van een visie, het informeren van collegae en het uitpluizen van methoden op zoek naar burgerschapsthema's stond bij hen centraal.

Er waren echter ook studenten die meer naar de omgeving van de school keken. Een student stelde duurzaamheid centraal. Ze onderzocht het thema grondig en zette op haar stageschool diverse acties op om te werken aan dit thema. De kinderen droegen bij een van deze acties directe zorg voor hun leefomgeving, door zwerfafval in de buurt op te rapen. Hierover werden vervolgens gesprekken in de klas gevoerd. De uitvoering van dit project heeft zelfs de krant gehaald, zoals in bijlage 1 te vinden is.

Twee studenten zijn bovendien betrokken geweest bij de organisatie van een bezoek van kinderen van een zogenaamde gekleurde school aan een bejaardentehuis. 'Toen we tijdens de colleges van de

minor Humanities spraken over verschillende manieren van vormgeven aan burgerschap, kwam maatschappelijke stage ook aan bod. Direct werd ik weer enthousiast, wat zou het mooi zijn als ik dit kon doen met mijn leerlingen.' Dit project, een maatschappelijke stage in het klein, zou een prachtig middel zijn om de leerlingen verantwoordelijkheidsgevoel te geven, zich nodig te laten voelen en hen in contact te laten komen met Nederlandse ouderen.

Helemaal aan het begin van het onderzoek lieten de studenten leerlingen associaties opschrijven op het werkblad *leeghoofd* bij 'ouderen'. Hieronder volgt een korte impressie van een aantal reacties van de kinderen.

Leerling M: "Ze denken slecht, ze zijn veel te oud, en ze stinken, en ze zijn sloom, en ze zijn dom, ze zijn te langzaam, ze zijn niet sterk, en ze kunnen niet rennen, en ze zitten in een rolstoel dat is zieleg, en ze zijn grappig"

Leerling O: "Ik denk dat ze oud zijn, en ze kunnen niet rennen, ze zijn stil, ze zijn niet zo lang, dat ze aardig zijn."

Leerling A: "Leuk, oud, moe, lui, zorg."

Om de groep op het bezoek voor te bereiden, werden met de klas duidelijke regels af gesproken. Ook werden er activiteiten voorbereid en werden er liedjes met de leerlingen ingestudeerd. 'Bij de organisatie van dit project is communicatie heel belangrijk'. De studenten hebben intensief contact gehad met een aantal begeleiders vanuit het bejaardentehuis.

Het uiteindelijke bezoek verliep geweldig. 'Als we binnen komen hangt er al een gezellige sfeer. Anna opent met een welkomstwoord en overhandigt de schilderijen die groep 3 heeft geschilderd. Hierna vinden de interviews en spelletjes plaats. Er hangt een fantastische sfeer, de leerlingen gedragen zich verantwoordelijk en gezellig. Voor we het weten is de tijd voorbij! De leerlingen geven de ouderen een hand en gaan weer terug naar school.'

Om de veranderende beeldvorming te kunnen meten, legden de studenten de kinderen achteraf het werkblad *leeghoofd* opnieuw voor. Opnieuw konden de kinderen associaties bij ouderen op het blad invullen. De student heeft de antwoorden van de kinderen uitgebreid geanalyseerd en kwam onder meer tot de conclusie dat '(..) alle leerlingen hebben ervaren dat de mensen het leuk vonden dat ze er waren, en het aantal leerlingen dat dit vaker wil gaan doen is in vergelijking met de verwachtingsscore ook erg toegenomen.' Het valt hen op dat meet name jongens na afloop van het bezoek aan het bejaardentehuis, positiever staan tegenover ouderen.

Leerling M: "Leuk, aardig, oud, gezellig, rimpels, je maakt veel mee, eerlijk, praten veel."

Leerling O: "Ze zijn grappig, ze zijn aardig, en ze kunnen niet zo goed lopen, ze hebben het leuk gehad, en ze hebben 3 keer gewonnen, ze drinken heel veel, zijn best slim, heel leuk."

Leerling A: "Heel leuk, beetje saai, aardig, vals gespeeld, paar zijn heel oud, ze zien er gek uit, sommige wandelen nooit bijna, eentje loopt heel veel."

Op grond van de uitkomsten van dit onderzoek concluderen de studenten dat ze hun doelen hebben behaald. 'Het doel van deze stage was leerlingen te laten ervaren dat ze (vrijwillig) iets voor een ander kunnen doen en dat dit erg gewaardeerd wordt. Hiernaast wilde ik de beeldvorming over ouderen bij leerlingen veranderen en vonden wij het een mooi idee als deze leerlingen (van Marokkaanse afkomst) eens positief in het nieuws zouden komen. Deze doelen zijn allemaal behaald. De leerlingen waren na afloop ontzettend enthousiast, ze wilden nog een keer.' De beide studenten eindigen echter met een vermanend woord: 'Hoe waardevol deze stage ook is en hoe verantwoordelijk de leerlingen zich ook hebben gevoeld, uiteindelijk is deze stage maar een stukje van de grote puzzel. Het is ontzettend belangrijk om te blijven werken aan de ontwikkeling van deze waarde.'

8.2.2 Studiefase SB programma minor 'Natuur, Milieu en Techniek'

Zoals in paragraaf 7.5 staat vermeld, wordt binnen deze profileringsminor al de nodige aandacht aan de schoolomgeving besteed. Er worden tal van excursies en uitstapjes georganiseerd naar onder meer een waterzuiveringsinstallatie en de waterplas naast de Marnix Academie. Aan deze activiteiten werd het label 'buitenschools burgerschapsleren' nog niet geplakt.

De docent heeft hier de afgelopen periode tijdens een van zijn colleges expliciet aandacht aan besteed. Hiermee heeft hij het onderwerp onder de aandacht van studenten gebracht. Hierbij is benadrukt dat het om echte activiteiten gaat, die in de directe omgeving van een basisschool wordt uitgevoerd. Hierbij is aangegeven niet alleen het belang van de school, maar ook het belang van de buurt duidelijk naar voren te komen.

9. Resultaten van de pilotscholen

In dit document worden de werkwijze en opbrengsten van de lerarenopleiding beschreven. Parallel aan dit traject zijn zeven pilotscholen, elk op hun eigen wijze, aan de slag geweest met buitenschools burgerschapsleren. Aan het einde van het eerste projectjaar is er een tussenevaluatie gedaan naar de opbrengsten van de van de burgerschapsactiviteiten van de pilotscholen tot dan toe. Deze resultaten zijn beschreven in het document 'Grip op burgerschap tussenstand jaar 1'. Een aantal opbrengsten wordt er hieronder uitgelicht, omdat deze van bijzondere waarde zijn geweest voor de inhoud van de lerarenopleiding:

- Een systematische aanpak van buitenschools burgerschap werkt goed voor de meeste pilotscholen. Het zorgt voor structuur en start bij de waarden van de school.
- De scholen die succesvol zijn geweest, zijn de scholen waar er binnen het team draagvlak bestond voor de agenda van het project buitenschools burgerschap.
- De begeleidende rol van de leraar burgerschap doet ertoe; de leraar die het gedrag van kinderen binnen de burgerschapsactiviteit waarneemt en betekenis kan geven.
- Pas na evaluatie van de burgerschapsactiviteit met de kinderen zelf ontstaat diepgaand leren.

10 Generieke stappen voor de lerarenopleidingen in Nederland.

Basisscholen zijn sinds enkele jaren verplicht om aandacht te besteden aan burgerschap. Het is de taak van de lerarenopleiders om antwoorden te formuleren op een aantal urgente vragen, zoals: 'Welke leerkrachtcompetenties spelen een rol als je werkt aan burgerschap met leerlingen? Op welke plek in de opleiding kunnen we aan deze competenties werken? Hoe nemen we hier de resultaten vanuit de praktijk in mee? Hoe kan dit worden georganiseerd? In dit hoofdstuk worden aanbevelingen gedaan voor elke lerarenopleiding in Nederland die aan de slag wil met het opleiden van leerkrachten basisonderwijs, die excelleren op het gebied van buitenschools burgerschap.

10.1 *Het belang van draagvlak*

Wil innovatie / onderwijsontwikkeling tot z'n recht komen, dan zal er sprake moeten zijn van een breed draagvlak binnen de gehele organisatie. Om dit te bereiken zal waar mogelijk aansluiting moeten worden gezocht met de visie en missie van de organisatie. Immers, op het moment dat een werknemer van een professionele organisatie een dienstverband aangaat zal de visie en missie van de organisatie tenminste onderwerp van gesprek zijn. Werknemers zullen zich in bepaalde mate moeten scharen achter het verhaal van de organisatie. Werknemers zeggen als het ware 'ja' tegen dat verhaal en steunen daarmee de denkrichting van de organisatie. Het is daarom in het geval van ontwikkeling / innovatie van belang om op zoek te gaan naar mogelijke verbindingen tussen die ontwikkeling en de visie en missie van de organisatie. We gaan er hier overigens vanuit dat ook de visie en missie van een organisatie aan verandering onderhevig is en daarmee dynamische van aard is. Een ontwikkeling dient daarom getoetst worden aan die dynamiek.

10.2 *Een pleidooi voor een systematische aanpak*

Zoals gezegd heeft elke lerarenopleiding heeft z'n eigen visie, missie en cultuur. Nadat dit in beeld is gebracht wordt systematisch gezocht naar verbindingen tussen visie, missie, en cultuur en het thema burgerschapsvorming in het algemeen. Daarna is het eerst heel belangrijk om te zorgen voor een duidelijke begripsafbakening. Welke stukje van burgerschapsvorming wil je precies aanpakken? Wat is je ambitie? In het kader van het project 'Grip op burgerschap' is de focus op de excellente leraar die met kinderen kan werken aan buitenschool burgerschapsleren: 'leerlingen DOEN, begeleid door de basisschool, een ECHTE taak buiten de school, die van waarde is voor anderen in de buurt.' Vervolgens is het zaak om wederom verbindingen in kaart te brengen. Nu gaat het echter over specifieke verbindingen tussen de bestaande opleidingsdidactiek en het afgebakende begrip *buitenschools burgerschapsleren*. Binnen het curriculum van een lerarenopleiding voor het primair onderwijs is er sprake van een breed palet aan vak-vormingsgebieden, waarin doorgaans altijd aanknopingspunten te vinden zijn met buitenschools leren. Wanneer bestaande initiatieven in kaart zijn gebracht, is het tijd om de ambities te formuleren binnen het curriculum. Wat is de gewenste situatie en welke acties zijn nodig om die gewenste situatie te bereiken? Je kunt daarbij bewezen curriculumonderdelen verder uitbouwen of veelbelovende curriculumonderdelen aanboren. Vraag je daarbij af of je alle studenten binnen de opleiding wilt en/of kunt vormen tot een excellente leraar *buitenschools burgerschapsleren*. Doorgaans zul je de majorstudenten kunnen bereiken met een basispakket aan curriculumonderdelen, terwijl de minorfase kansen biedt voor verdieping en daarmee excellentie. Een grondige proces- en productevaluatie is tenslotte nodig om conclusies te

trekken en verbeteringen in het programma aan te brengen. Het verdient tenslotte aanbeveling om werknemers te vragen voor deze klus die de organisatie en het curriculum goed kennen.

10.3 Focus op de excellente student buitenschools burgerschapsleren

In het kader van het project 'Grip op burgerschap' is de focus op de excellente leraar die met kinderen kan werken aan buitenschool burgerschapsleren: 'leerlingen DOEN, begeleid door de basisschool, een ECHTE taak buiten de school, die van waarde is voor anderen in de buurt.' In de ambities, plannen en uitdaging waarvoor een lerarenopleiding zich gesteld ziet, is het van belang mee te nemen dat competenties van de excellente leraar buitenschools burgerschapsleren uiteenvallen in een drietal aspecten. Het gaat hier om kennis, attitude en vaardigheden. Op grond van gesprekken met experts, opbrengsten van pilotscholen en opgedane (onderzoeks)ervaringen is onderstaand overzicht tot stand gekomen. Dit overzicht is niet volledig, staat ter discussie en wordt verder uitgewerkt in het competentieprofiel van het eindverslag 'Grip op burgerschap'.

De excellente leraar buitenschools burgerschapsleren heeft **kennis** van:

- de wettelijke kaders rondom burgerschapsvorming op de basisschool in het algemeen en buitenschools burgerschapsleren in het bijzonder;
- de betekenis van buitenschools burgerschapsleren voor de identiteitsontwikkeling van kinderen in de basisschoolleeftijd;
- interactievaardigheden om goede leergesprekken en onderzoeksgesprekken vorm te geven, bijvoorbeeld m.b.v. de zogenaamde CombiListtraining van het lectoraat 'Taal en Interactie';
- de betekenis van erfgoed-educatie voor buitenschools burgerschapsleren;
- diverse didactieken en werkvormen, zoals 'multiperspectivisch kijken';
- de mogelijkheden om zaakvakken en burgerschap vorm te geven a.d.h.v. thema's en leerlijnen (en hierbij mogelijk een relatie te leggen met het International Primary Curriculum (IPC)).

De excellente leraar buitenschools burgerschapsleren heeft een **attitude** gericht op:

- onderzoek doen naar leerlingen en hun omgeving en belevingen;
- waarnemen en begrijpen wat je waarneemt;
- de identiteitsontwikkeling van basisschoolkinderen;
- de vele mogelijkheden voor burgerschapsleren die de sociaal-culturele context van basisschoolkinderen te bieden heeft;
- vakoverstijgende activiteiten met aandacht voor betekenisvol, authentiek onderwijs.

De excellente leraar buitenschools burgerschapsleren heeft de **vaardigheid** om:

- onderzoek te doen naar de identiteitsontwikkeling van basisschoolkinderen;
- onderwijs te ontwerpen dat werkelijkheidsnabij is (en aansluit op de sociaal-culturele context);
- goede leergesprekken en onderzoeksgesprekken vorm te geven, bijvoorbeeld m.b.v. de CombiListtraining van het lectoraat 'Interactie en Taal';
- te filosoferen en te thematiseren met kinderen;
- de sociaal-culturele omgeving van de school en leefomgeving te verkennen door activerende vragen te bedenken en beeldvormingsmogelijkheden/vaardigheden af te wisselen;
- diverse didactieken en werkvormen toe te passen, zoals 'multiperspectivisch kijken';
- zaakvakken en burgerschap vorm te geven a.d.h.v. thema's en leerlijnen (en hierbij mogelijk een relatie te leggen met het International Primary Curriculum (IPC));
- 'erfgoed-educatie' te benutten voor burgerschapsleren;
- leeropbrengsten collectief te evalueren met basisschoolkinderen;
- te reflecteren op jouw rol als leerkracht en je positie in de maatschappij.